

Válaszúton

Gondolatok a könyvtárban

Nem is adhatott volna találébb címet Bányai László önéletírása második, alig ötesztendőnyi időszakot átfogó kötetének*. Tényleg válaszút elé állította ez az öt év (1929—1934) a szerzőt pályája további alakulásában, világnézeti fejlődésében — de válaszút elé került ebben a periódásban Európa is. Miközben Olaszországban konszolidálódott, Németországban pedig hatalomra jutott — a nyugati demokráciák többé-kevésbé támadó-támogató kibicelése mellett — a második világháborút kirobbantani készülő fasizmus, illetőleg nemzetiszocializmus, Bányai László világnézetében, költészetében, közírói munkásságában és politikai állásfoglalásában egyaránt a munkásmozgalom és annak ideológiája felé fordult.

Hogyan vált a liberális-keresztény beállítottságú, európai műveltségű (ezen belül francia tájékozódású) fiatal tanár- és tudósjelöltből, a költőből és közíróból a Román Kommunista Párt harcosává — erről szól ez a rövid, alig 170 könyvoldali beszámoló. Mert rövid ez a könyv. Túlságosan rövidre szabott — ha nem is egyenletesen az. Mintha a történész helyenkint elhallgattatná az író, beléfojtaná érdekes reflexióit, hogy tömönatos, adatleíró, szinte újságírói megoldásokra késztesse a tényszerűség kedvéért — mintha bőbeszédűségtől tartana. Ám erre még visszatérnénk.

A könyv első harmada — az első hét fejezet — még a franciaországi tanulmányút élményeit rögzíti. Mindegyik fejezet egy-egy, élénk szellemre valló, remekbe sikerült esszé. Úti élmények, olvasmányélmények, arcképek, leírások és főképp: reflexiók. Minden fejezet kötődik valamilyen módon a szerző hazájához, anyanyelvéhez, kötődik a hazai társadalom éppen felmerülő kérdéseire — imponálóan tálat európai összefüggéseiben. Színes, magabiztos fogalmazásukban, tárgyismeretükben, frappáns történelmi utalásaikban Cs. Szabó László útjegyzeire, esszéire emlékeztetnek.

Bejárja Franciaországot — Algírba is ellátogat —, elidőz az építészeti műremekéknél, de felfigyel az elismert vagy letagadott, ám létező nemzeti kisebbségek, nyelvi közösségek problémáira is, legyen szó a bretonokról, elzászi németekről, provanszálókról — vagy éppen a gyarmati sorban élő arabokról, Algéria népéről. Ez a fajta érdeklődése is a romániai, egész pontosan erdélyi valóságra hegyez. A hazai valóság, az Erdélyben élő népek művelődési kölcsönhatása készíti (az indítást Kós Károly *Erdélye* adja) *Cultures et Mythes de Transylvanie* (Erdélyi kultúrák és mítoszok) című esszéje megírására, amelyet ugyanott ismeret, ahol előtte François Mauriac és André Maurois tartott előadást, hogy utóbb a *Le Monde Nouveau* is közölje előadása szövegét. Az európai szellemi élet bizonyos köreiben nyíltan vagy burkoltan felbukkanó fajelméletre is érzékenyen reagál, kivált amikor „erdélyi faj”-ról olvas, és nem késlekedik vitába szállni a transzilvanizmus ilyen természetű „túlhajtásaival” — ahogy ő nevezi. Tartja a kapcsolatot a romániai magyar szellemi élettel —, de a Párizsban élő román és magyar értelmiségiekkel, kivált a baloldali emigrációval is. Még nem kommunista, de egyre inkább érzi, hogy helye nem a „turulmadaras”, ún. fajtiszta „keresztény” kultúrát hirdető, hanem a baloldali értelmiség — és a munkásság oldalán van.

Ha személyileg nem is érintette a világgazdasági válság, már családja (édesanyja, öccse, húga) helyzetén is fel tudta mérni a hazai viszonyokat. Nem kerülte el figyelmét az erdélyi katolikus bankok szegényember-sújtó kölcsönpolitikája sem. Valószínűleg az 1929-ben Majláth püspökhöz írt, erről is szóló levele — amely Gyárfás Elemér kezébe is eljutott — pecsételte meg a sorsát olyan értelemben,

* Bányai László: *Válaszúton*. Kriterion Könyvkiadó. Buk., 1980.

hogy hiába próbált hazatérte után a nagy könyvtárak környékén, tehát Gyulafehérvárt vagy Kolozsvárott elhelyezkedni. Csíkszeredába nevezte ki a Státus.

Kétségtől valószínűsíthető, hogy a különbség a párizsi liberális katolikus és baloldali értelmiség és az erdélyi — többnyire merev, dogmatikus beállítottságú — katolikus eszmei irányítás között. Mégsem Bányai volt az — önéletírása tanúságátétele szerint —, aki a kenyértörés felé vitte a nézetkülönbségeket, hanem a Státus, amikor a nem titkolt szándékkal küldte, nevezte ki a székyi kisvárosba, ahol tudományos munkássága folytatására alig volt lehetőség, hogy megtörje. A nem utolsósorban nemzedéki szemléletből eredő szakítása az *Erdélyi Helikonnal*, a *Páztortúzzal*, csatlakozása az Erdélyi Fialatokhoz mind jelentős állomások voltak Bányai balratolódásában. Ha ifjúkorának meghatározó olvasmányélménye Szent Ágoston *Vallomások* című műve volt, új világnézetét nem egy olvasmány, hanem műveltségbeni gyarapodása, életkörülményeinek alakulása és nem utolsósorban a hazai valóság, a nemzetiségi közélet és — ezek után — a proletariátus ideológiájának a megismerése alakította ki. *Nemzedékváltás* című fejezetében részletesen dokumentálja — leveleket idézve — az Erdélyi Fialatokhoz egyre szorosabban fűződő kapcsolatát, ám — és itt szeretnők először a szerző szemére vetni önéletírása helyenkénti szűkszavúságát — a szakítás tényét alig néhány mondattal intézi el, inkább sejtetve, hogy az Erdélyi Fialatok jobbratolódásából adódhatott a kenyértöréshez vezető nézetkülönbség.

Rövidségében is meggyőző, érzékletesen megírt, szép fejezetben tér ki életársával való megismerkedésére. Felesége rövid önéletírásából világossá válik, hogy a két embert a személyi rokonszenvből támadt szerelmen túl az azonos eszmei irányulás is mélyesen összekötötte.

Eszmei alakulásának döntő mozzanata volt az 1932 őszi Kolozsvárott kötött ismeretsége a kommunista értelmiségiekkel, közöttük Tihanyi Erzsébettel. Ekkor kapja „utolsó” figyelmeztetését is az egyháztól: „A kommunisták csak kihasználnak, fiam — figyelmezteti Balázs András kanonok, a Státus referense —, aztán sutba dobnak, ha már nincs szükségük rád.”

A válság éveit mintha csak igazolták volna mindazt, amit kommunista vagy „kommunistagyanús” barátaitól, ismerőseitől tudott meg, amit olvasmányaiból merített, amiről menyasszonyával beszélt-vitatkozott. A *Falvak Népe* munkatársa és terjesztője lesz Csíkban, ahol felújítja ismeretségét egykori diaktársával, Berkovics bádogmester fiával, az ottani kommunista sejt titkárával, aki fokozatosan vonja be a pártmunkába. Nos, innen, a Berkovics Bercivel való kapcsolatteremtéstől kezdve a történész elfojtja az író mesélőkedvét, szípkázó szellemét. Események-események-történekek, nevek. Többet, sokkal többet vártunk volna Bányai Lászlótól, az írótól Csíkszeredáról, Csíkról, mint a munkásmozgalom akkori helyzetének a leírását. Sommásan szerzünk tudomást letartóztatásának körülményeiről is, akárcsak a tanári karnak, a gimnázium igazgatójának és régensének nyilvános deszolidarizálásáról. Igaz, ezen a ponton a történész bölcsessége, ha nem is menti fel egykori igazgatóját — meghallgatja utólagos érvelését, és felmenti az igazgatót egykori magatartása adminisztratív következményei alól. Valóban, az iskola léte foroghatott volna veszélyben, ha a tanári karra rábizonyul, hogy rokonszenven a kommunista szervezkedéssel, vagy éppenséggel talajt biztosít annak.

A törvényszéki tárgyalások között Bányai tovább ír a *Korunkba*, a *Brassói Lapokba*: most már a harcos kiállást követelő kommunista közíró hangján, akár a közélet kérdéseiről, akár pedig a kortárs világirodalom nagyjairól ír. Minden baloldali sajtótermékben hallatja a szavát — ekkor már álnéven.

Többet, többet erről az időszakról! Hiszen a gyimesvölgyi lázadás, vagy a „Ditrói emlék” nagyon fontos része történelmünknek. Bányai Lászlónak igazán nem lesz nehéz — visszatérő emlékek formájában (megtalálja a módját, ne adjunk neki tippet!) — mélyebben, bátrabban visszatérnie székelői éveire. Bátorság alatt most inkább arra gondolnék, hogy a történész bizéket jobban az íróban, eresse szabadabbra a gyeplőt, ne elégedjek meg tények közlésével. Ne féljen olyan dokumentumok közzétételétől, amilyen például élettársa önéletrajza vagy Szabó Dénes megrázó önvallomása. Az ilyen természetű, közbeiktatott dokumentumok, valamint az író tündözései, reflexiói nem higitják az írást, ellenkezőleg, emberi mélységet kölcsönöznek annak, olyan mélységet, amilyenben leginkább a könyv első hét fejezetét olvasva gyönyörködhetünk. Az élénk szellemi érdeklődésű fiatal tudóst, a népe sorsáról felelősen gondolkodó közírót, a ragyogó tollú esszéíró egy szeriben elhagyja fantáziája, amikor a csíkszeredai gimnáziumhoz érkezik. Aki oly színesen tudott írni az avignoni hídról, annak oly keveset mondana a csíksomlyói iskoladrámák forrásvidéke? Attól tartok, az emlékező Bányai László a szubjektivitás vádjától óvakodott, ezért zárkózott csaknem a tényszerűség keretei közé. Holott: minden önéletírás szubjektív. Igaz, mennél kevésbé az, annál inkább do-

kumentumértékű. Am az a kevés, amely minden emlékezőnél fellelhető, szintén nem elhanyagolandó érdekesség, hisz ez adja meg az írás savát-borsát. Az író a korról beszél, elfogultsági pedig — az íróról vallanak. Olvasóként erre is kíváncsiak vagyunk. Az íróra valló rejtett vagy tudatos elfogultságokra. Mert ki mondhatná magáról, hogy a teljes, a pontos igazságot írja le önmagáról, környezetéről, az eseményekről? Ezt egyébként a *Vallomások* egykori olvasója sokkal jobban tudja nálam.

A *Válaszúton* teljességgel igazolta az érdeklődést, amelyet a *Kitárul a világ*, Bányai László önéletírásának első kötete keltett. Várjuk a gazdag élet további szakaszainak a felidézését — abban a reményben, hogy az újabb kötetben még többet gyönyörködhetünk az író sziporkázó és elgondolkodtató reflexióiban.

Fodor Sándor

Fábry Zoltán levelezésének tanúsága

Fábry Zoltán „kordokumentumnak” nevezte magát; pályáíve és életműve közvetlenül igazolja önismeretét. A pozsonyi Madách Kiadó gondozásában megjelent könyv a *Fábry Zoltán válogatott levelezése 1916—1946* újabb adalék a stószii műhely „nyilvános magányához”, mely kezdetül európai fórummá, az emberiség tudat szállásává nőtt.

Csanda Sándor, a Fábry-levelezés egyik válogatója, a kötet kitűnő jegyzetanyagának szerzője állítja, hogy több mint 6000 levélből szűrték ki (Varga Bélaival) a közzétett 397 levélzöveget, s bár megjegyzi, hogy a rendelkezésre álló anyagból további köteteket lehetne összeállítani, nem tisztázza megnyugtató módon: mi indokolta, hogy a válogatás — egyes kivételektől eltekintve — 1946-nál megtorpan? Kereken *negyedszázad* levelezése hiányzik a kötetből (Fábry Zoltán 1970. május 31-én hunyt el), ami azért támaszt kétségeket, mert ez a két és fél évtized volt Fábry Zoltán életműve kibontakozásának valóban *nagy korszaka*. Így értékelte ezt egyik vallomásaiban ő maga is. Eppen Gaál Gáborra emlékezve állapítja meg, hogy ezekben az években adta ki azokat a műveit, „melyek a figyelmet felé fordították”: *A gondolat igaza*, 1955; *A béke igaza*, 1956; *Hidak és árkok*, 1957; *Palackposta*, 1960; *Emberek az embertelenségben*, 1962; *Harmadvirágzás*, 1963; *Kúria, kvaterka, kultúra*, 1964; *Európa elrablása*, 1966; *Valóságirodalom*, 1967; *Hazánk — Európa*, 1967; *Stószii délelőttök*, 1968. S nem hiányozhat innen *A vádlott megszólal* című memoranduma (1946), amely jelentős fegyvertény a szlovákiai magyar nemzetiség sorsának alakulásában.

Nos, az egyébként számottevő dokumentumokat tartalmazó kötetből éppen azokat az írói-emberi levélközléseket nélkülözzük, amelyek e felívelő időszaknak a szerves adalékai, és jelentősen

hozzájárulhattak volna Fábry életműve és emberi arcéle körvonalazásához.

Nemcsak azért szükséges ezt megjegyeznünk, mert a korábbi két könyv (*Korparancs*, 1934; *Fegyver és vitéz ellen*, 1937) csak töredéke életművének, hanem inkább azért, mert ezek az írásai — s ez nagyjában-egészében érvényes felszabadulás előtti könyveire, cikkeire — Fábry Zoltánt egy olyan alkotói időszakban mutatják be, amelyet ő később műveiben és személyes vallomásaiban meghaladott.

A közreadott levelek is tanúskodnak arról, hogy Fábry Zoltán ebben a proletkultus szemlélettel átítatott időszakban nagy türelmetlenséggel utasította el az olyan művészetet, amely nem rendelte alá magát teljes mértékben a munkásmozgalmak agitációs céljainak. Talán Dienes László, a *Korunk* alapító főszerkesztője volt egyike azoknak, akik tapintatos baráti szóval óvni igyekeztek balos túlzásaitól — többek között Kassák Lajos egyoldalú, személyeskedő megítélésétől —, de Gaál Gábor is kénytelen volt Fábry Zoltán kitűnő vitacikkeinek helyenként indulatos, sértő jelzőit lenyesegetni. (Ebben az időszakban irodalom-bírátaiban — mint Csanda Sándor idézi — effajta minősítések fordulnak elő: „Irodalmi álarcba bújt kerítő munkájával fekély és bűn”, „ütszéli ripacszkodás gesztusaival piszkolja a lapot”, „avult vizenyős gyepfejtés”, „közönségfogó ponyva”, „otrombán és nevetségesen hazudik.”) A híres *stószii mérték* ekkoriban — mi tagadás — gyakran *mértéktelenség* volt; nemcsak Kassákot, de Móríc Zsigmondot is megtagadta. A haladói polgári írástudók is kívül rekedtek rokonszenveinek zárt körén. Hozzá intézett leveleiben Gaál Gábor ismételtén felhívta a figyelmét arra, hogy a *Korunk* olvasóinak „kilencven százaléka polgár”, s nem arról van csupán szó, hogy ezek

tartják el a lapot, hanem arról is, hogy a haladó polgári szellemiséget nem lehet, nem szabad elszigetelni a mozgalom humanista törekvéseitől.

Igazságtalan ítéleteit Fábry Zoltán azonban a tőle megszokott keménységgel és szigorral fölülbírálta: „Amit később a fasizmus fő ismérveként átkoztunk és pellengréztünk ki — a kizárólagosságot és a tekintetnélküliséget, azt igazunk tudatában, tiszta szívvel korparancsként gyakoroltuk.” (1964)

A válogatott levelezés 30 éves időszaka Fábry Zoltán olyan élettartalmait (és műveit) fogja egybe, amelyek erről az önmeghaladásról is számot adnak. Kezdetben volt a Narcissus-motívum, az önimádó, öntetszelgő költői magatartás, ám ezt hamarosan lezárja az „emberirodalom” programja. (Genius. Arad, 1924.) De még ez sem az utolsó szakítás az expresszionista szóképek — az ő szavai szerint —, a „színorgiák” és „szókéjek” „lidérceivel”. Megállapítható, hogy már ebben a korszakában érzékennyé válik a valóság iránt: „Narcisszosz meghalt a tükör előtt. Csak az ember él. Csak a valóság.” Jellemző, hogy Franz Kafkát is az „emberirodalom” nagy alakjának ismeri fel, s teszi ezt olyan időben (1925), amikor még kevés esik a *Kasztély szerzőjéről*. Azonosul Max Brod értékelésével: „Korunk egyik legnagyobb költőjét és legtisztább emberét vesztettük el Franz Kafkában.” 1926—1927-ben szembefordul az avantgarde-dal (korábbi önmagával), amelyet öncélúnak ítél. Fogalmait és fogalmazásait élesebbé válnak; életsemlelete gazdagodik, de sajátos módon egyszerűsödik is egyben: „Irodalomnál többet! Lényegét. Eletet. Embert.”

Erthető, hogy Csanda Sándor és Varga Béla válogatása a fő hangsúlyt a szlovákiai anyagra helyezte. Csak egyetlen példát erről: a kötet legterjedelmesebb fejezete Földes Sándor komáromi költő 80 levélvezetékét közli. Nyilvánvaló Csanda értékelése: „Földes Sándor a csehszlovákiai magyar irodalom egyik legjelentősebb költője”, és még inkább hihetünk Fábry Zoltán személyes közlésének, miszerint a költő „hálás felmagasztosítása” arányvesztett ugyan, viszont „ő vitt engem a kommunizmusba”, és „messzebb látó, engem vezető” volt. Be kell vallanunk, hogy a proletkultos beszűremlésektől nem mentes Földes-levelezővegek valójában nem igazolják a „felmagasztosítást”. Fábry Zoltán — többek között — az aradi *Genius*-ban méltatta Földes Sándor költészetét, túlhevített jélzöképei immár meghaladottnak tekinthetők. Mindezt azért s késéges elmondanom, mert nem időzhetünk el az egyébként föltétlenül értékes szlovákiai

dokumentumközléseknél, már csak arra való tekintettel sem, hogy az olyannyira jelentősnek minősített Földes Sándor műve is — sajnos — eléggé ismeretlen a mi tájainkon.

A válogatott levelezés nagy számban közli romániai magyar írók, szerkesztők korabeli leveleit és Fábry Zoltán válaszait. Így például Szántó György, az egykori *Periszkop* szerkesztője 27, Dienes László 39, Gaál Gábor 28, Balogh Edgár 15, Fábry Zoltánhoz intézett levelét ismerhetjük meg, míg Fábry Zoltán mind ezekre küldött válaszeveleiből csak 7-et tartalmaz a kötet. Egyedül Méliusz József a kivétel; neki egyetlen, Fábryhoz intézett levelét sem ismerhetjük meg, viszont Fábrynak 9, Méliuszhoz intézett levele kapott nyilvánosságot. Ezek mindegyike töretlen szívbeli barátságáról vall. A számszerű arányok, nyilván kényszerűségből, itt is némiképp eltoltódtak.*

Gaál Gábor Fábryhoz intézett leveleinek azért nem szükséges itt teret szentelnünk, mert ezeket a dokumentumokat megismerhettük a *Gaál Gábor-levelek 1921—1945* című kötetből (Buk., 1975). Ehhez mérten a pozsonyi kiadás új elemeket nem tartalmaz. Szükséges viszont utalnunk arra a meghitt kapcsolatra, amely a két kritikai író között kialakult, ide számítva az elháríthatatlan összezördüléseket is. Fábry Zoltán 1926-tól (a *Korunk* Dienes-korszakától) 1939 végéig több mint 150 cikket, jegyzetet, tanulmányt közölt a *Korunkban*; 1927-től mint a folyóirat főmunkatársa, illetve szlovenszkoí szerkesztője szerepelt a *Korunk* impresszumán. Maga Fábry Zoltán Gaál Gábor halála után több emlékirásában méltatta kapcsolatukat (*Öröksége; A koronatanú; A Korunk negyven éve*). „Személyesen nem ismertem, sose láttam — írta. — Nem tudom, milyen volt: alacsony vagy magas, szőke vagy barna, bajszos vagy borotváltképu? [...] Nem tudom. Nem láttam, és mégis alig sirathatók személyesebb ismerőst, barátot, testvért. Kivel leveleztem ennyit, kivel beszéltem, vitáztam, perlekedtem ennyit? Ki tanácsolt, ki korholt, ki ugrott, ki mérsékelte, ki győzött meg anyarizsor? Gaál Gábor, a Korunk főszer-

* A romániai írók Fábry-levelezésének feltárásában a pozsonyi szerkesztőknek Sugár Erzsébet, a Gaál Gábor-levelezéskötet szerkesztője nyújtott érdemi segítséget. Itt kell megjegyeznünk, hogy Sugár Erzsébet A Hétben közölt cikkében (1980. február 15.) méltatva a Fábry-levelezéskötet értékeit, a kötet nyomán sajtóhíbaban adja közre Szalatnay Rezső *Korunk*-munkatárs egy 1929-ben kelt, Fábryhoz intézett levelének töredékét: „Zoli, megvallom neked: puhatólóztam Gaál-nál... Nem megy. Fél tőled!” — Sugár Erzsébet hívta fel figyelmemet arra, hogy utóbb Csanda Sándor közölte vele: sajnálatos sajtóhiba csúszott a kötet levélközlésébe: nem Gaál Gáborról, hanem egy bizonyos Gál Istvánról van szó. Ő félt — s nem Gaál Gábor — Fábry Zoltántól.

kesztője." Pontosan meghatározta jelentőségét is: „Vérbeli kritikus, de nagy szerkesztő is.“

A válogatott levelezés jellemző, bár semmiképp nem teljes képet nyújt Fábry Zoltán és a Sarlósok szakadatlan vitájáról. Az erre vonatkozó adalékok túlnyomó részét Balogh Edgár Fábryhoz intézett levelei nyújtják; Fábry Zoltán levelei viszont, amelyeket Balogh Edgárhoz intézett — egyetlen kivételével — nem maradtak fenn. De ismerjük Fábry Zoltánnak részint az *Etnográfiai szocializmusban*, részint a *Sarló címére* írt cikkeiben kifejtett álláspontját. Idézek Balogh Edgár leveleiből: „soha egy jó szót velünk szemben nem találtál, s akit mégis tisztán becsülünk“; „Mi jogosít fel téged arra, hogy hagysz kínlódni, s elvtársnak nem fogadsz el, barátodnak nem becsülsz meg“; „A Sarló együtteséből a munkásmozgalomig jutottunk el“; „Fájdalmasan nélkülözni kellett a Te megértésedet s elvtársi szolidaritásodat“; „Ne lökd vissza a Sarló emlékéét a »parasztrómantikába.« — Tény, hogy Fábry Zoltán az *Etnográfiai szocializmus* című cikkében (*Korunk*, 1929) élesen bírálta a Sarló mozgalmát: „mintha felismernék a kórokozót: a kapitalizmus determinálta nacionalizmust [...], de elhatározó tett helyett újra csak egy bizonytalant lépnek [...] nemzeti köntös, lantpengetés, magyar génius; mindenekelőtt és mindenekfelett; meseködbe, szófelhőbe burkolni az eredeti és egyedül igazolódó célt: a valóságot. [...] A szocializmus fából vaskarika lesz: fajdetermináltság révén, csak nacionális jelentősége van, tehát: semmi.“ Balogh Edgár tanúsága szerint Fábry Zoltán cikke „a *Sarló eszméitől lökése*“ lett. A *Sarló címére* írt cikkében — 1934-ben — már elégtétellel állapítja meg Fábry, hogy a Sarlós ifjúság tülesett az „etnográfiai szocializmus“ gyermekbetegségén, és eljutott „a puritán realizmusig“. (Balogh Edgárhoz fűződő viszonyát egyébként meleg baráti érzelmek kinyilvánításával javította meg.)

Fábry Zoltán leveleiből egyértelműen kitűnik, hogy a harmincas években eszmei elkötelezettségéből vállalja az egyoldalúságot, mintha az eszményeket csak leegyszerűsített képletekkel lehetett volna tolmácsolni. Hallgassuk meg őt magát: „Dogmatikusok vagyunk, egyoldalúak, egy eszme, egy tan börtönlakói, emberek, akik bezáratták magukat a »vörös elefántcsonttoronyba«: így látják mások. Azok, akik a saját igazolásukra mindenáron így akarják látni. És igazuk van; mi egy meggyőződés foglyai vagyunk, és csak annyiban érünk valamit, amennyit — irodalmon túl — mint felhasználható valóság jelentünk. Dogmati-

kusok vagyunk, ha úgy tetszik, aszkéták [...] engem köt a megismerés ténye, a kortársi felelősség szociális parancsa, az osztályharcos állásfoglalás minden következménye.“

Hogy az „irodalmon túli“ esztétikai program milyen tétvutakra vezethetett, azt egyetlen illusztrációval, egy Fábry-tanulmányal kívánám jelezni, amelyet Taraszov Rogyionov *Csokoládé* című művéről írt a *Korunkban* (1929. március). Ezzel kapcsolatban mellesleg jegyezném meg: Dienes Lászlónak a kötetben foglalt egyik leveléből egyértelműen kitűnik, hogy humanista szellemű érzékenysége viszolyg a műtől: „A Csokoládét nem merem hozni — írja Fábrynak. — [...] Különben én nem is voltam tőle elragadtatva. [...] Irodalmilag jelentéktelen.“ Ez a higgadt hang utólag is elismerésre késztet, különösen, ha tekintetbe vesszük, hogy Fábry Zoltán milyen felfokozott elragadtatással nyilatkozott erről a műről.

Rövidesen érintenünk kell a mű tartalmát és Fábry Zoltán véleményét, már csak azért is, mert a könyv kritikai értelmezése kívülrekedt mind a levelezés adalékain, mind a Csanda Sándornak a *Korparancs* második kiadásakor (1969) írt, egyébként bíráló észrevételeket tartalmazó utószaván is. Fábry könyvkritikája viszont ismételtelen nyilvánosságot kapott.

A *Csokoládé* című regényben (a húszas évek végén jelent meg a Szovjetunióban, magyarul Párizsban adta ki a Monde) a forradalmi bíróság halálra ítéli egy helyi Cseka elnökét, noha meg van győződve ártatlanságáról. Fábry Zoltán könyvismertetése fenntartás nélkül azonosul az igazságtalan és embertelen ítélettel, hisz „az ügy tisztasága így kívánja“. A regényhős, Szugyin belátja, hogy tiszta életének szükségképpen így kell véget érnie, nem tiltakozik a justizmord ellen. Nem tiltakozik ellene sem a könyv szerzője, sem a mű értékelője, a forradalmár Fábry Zoltán. Ellenkezőleg, az „új élet csodájának“ nevezi ezt az eljárást és a benne kifejeződő szemléletet. Pedig később éppen ő írta: „A politikai akarat kell hogy egybe essék az emberiség etikumával; a humánus igazoló politikájával.“ (1938)

A tétvutat azért kell felidézni, hogy teljes hitellel értékelhessük a későbbi felismeréseket, a fábryi felelősség erkölcsi szintjét, a példamutatás tisztaságát. (Már Mikszáth Kálmán megírta Jókai-életrajzában, amelyben a nagy mesemondó emberi gyarlóságait is felfedte: „Ha ő, az emberek egyik legnagyobbika és legjobbika, se bírná meg, hogy igazat írjanak fölére, mit kelljen akkor tartani az emberiségről? Hiszen az bor-

zasztó volna. Hiszen akkor csakugyan nem biográfiák kellenének már ide, hanem megint egy kis özönvíz." Fábry Zoltán olyan szenvedélyesen kívánta az igazságot, hogy kegyeletsértő volna minden vele kapcsolatos ködösítő mitizálás.

A közölt levelezésből kivehető, hogy Fábry Zoltán a „valóságirodalomnak” nemcsak esztétikai szerepet, hanem politikai hivatást is szánt. „A valóságirodalom erkölcsi realizmus” — mondta, és hozzáfűzte: „Az antifaszizmus korunk realizmusának történelmi igazoltsága.” Fábry Zoltán a harmincas években irodalmi munkásságát, egész életét egy új „irodalmi műfaj” megteremtésére áldozta; felkutatja a fasizmus egész forrásvidékét, és kijelenti: „A korparancs-korműfajt kényszerít az íróra... VANNAK KOROK, SORSFORDULÓK, AMIKOR MAGA AZ ÍRÓI MAGATARTÁS LÉNYEGÜL MŰFAJJA.” Ebből a megfontolásból születik az új műfaj: az antifaszizmus, amely Fábry szerint „világirodalmi műfaj lett” — „A csizma szétta-poshatja a koponyákat, de a szellem,

amit ezek a koponyák jelentettek — sérthetetlen, hozzáférhetetlen” — írja.

Mivel az 1916—1946-os válogatás nem tartalmazza a felszabadulás utáni Fábry-műhöz, illetve negyedszázados felívelő munkásságához fűződő lehetséges levélműanyagot, ki kell mondanunk, hogy a közel hétszáz oldalas gyűjtemény csak torzoként mutathatja be Fábry Zoltán személyiségét, így természetesen nem ad teljes képet művének kisugárzásáról.

Fábry Zoltán — szándéka ellenére is — legendás alak. „A legendák nem véletlenül keletkeznek. A legendát a valóság teremti, akár a mesét” — írja, s valóban élete valóságából született a legenda, amely körüllegi írói művét és emberi magatartását. A legenda maga is életszükséglet, a szellem elháríthatatlan igénye, nem a valóság ködösítésére, hanem a valóság humanizálására. Művének időtálló értékeire is utal Fábry Zoltán, amikor megjegyzi: „Az idő rostája: az erkölcs rostája.” Ez az erkölcsi rosta töretlenül állja a múlt idő koptató, morzsoló kérdőjeleit.

Robotos Imre

KÖNYVRŐL KÖNYVRE

LÁSZLÓ FERENC: BARTÓK BÉLA. TANULMÁNYOK ÉS TANÚSÁGOK

A „Prima verbá”-tól a román és a német nyelvű utószóig példásan felépített és megszerkesztett kötet, két Bartók-évforduló (1970 és 1981) alkalmán tülnutató zenetörténeti tanulmányaival és dokumentumközléseivel: művelődéstörténeti tett. Ahogy László (V.) Ferenc annak idején a meglehetősen műkedvelő szintű egykori gyakorlattal szemben a zenei közírást nálunk főlvállalta, vagy ahogyan a romániai magyar hanglémez gondját közügyggyé tette, és közvetlenül segített a (viszonylagos) megoldásban (munkával is, nem csupán szóval!) — úgy vállalta magára, publicistaként és kutatói-tudósi minőségben, a Bartók-kultusz szervezését, szolgálatát. A *Bartók-könyv 1970—1971* című antológia után közel egy évtizeddel a Kriterion ismét önmagához méltóan járt el, amikor a Bartók-centenárium küszöbén megjelentette László Ferenc tanulmányait, felmutatva a zenetörténetés személyes hozzájárulását a korszerű Bartók-ismerethez.

A *Korunk*, *A Hét*, a *Magyar Zene*, a *Muzsika*, az *Utunk*, a *Muzica* és más lapok hasábjain vagy korábbi tanulmánygyűjteményekben napvilágot látott kutatási eredmények filológiai igényű közlésével találkozunk (újra) ebben a Bartók-könyvben, amely elsősorban a népdalgyűjtőt, a zenetudóst — és az embert mutatja be a romániai magyar olvasónak. A címzett ezúttal különösen fontos, mint ahogy az a szerző hovatarozása is. Lehet, a véletlennek, a kutatói szerencsének ugyan csak szerepe volt benne, de nyilván tudatos programnak is köszönhető, hogy László Ferenc a legtöbbet és — úgy tűnik — a legfontosabbat Bartók Béla román gyűjtéseiről, román kapcsolatairól, barátairól tud mondani. Föltételezzük, hogy így látja ezt a zenész, a folklorista szakember is — a zenében laikus olvasó bizonyosan. Íme, mit mond erről az érzelmi elkötelezettségről maga a szerző: „A Bartók-életrajz romániai vonatkozásaival foglalkozó kutató úgy érzi, szorgoskodását ritkán jutalmazta olyan örömmélmény, mint akkor, amikor rájött: sem az erkölcsi és jogi személyek új törvénye, sem a rákövetkező, kényszerű szabályzatmódosítás (amelyet, egyébként megjegyezzük, az Ilfov megyei törvényszék közjegyzője 1930. február

28-án hitelesített) nem tudta szétszakítani az alkotói barátságának és együttműködésnek azokat a kötelekeit, amelyek Bartókot román zeneszerzőtársaihoz fűzték s viszont. Még azt a formális köteleket sem, amelyet Bartók tagsága jelentett a Societatea Compozitorilor Români-ben.

Egy másik, terjedelmesebb tanulmányban, amely Constantin Brăiloiu Bartókhoz intézett leveleire épül, a következő levélrészletet olvashatjuk: „Ön azonban nem veszi zokon, ha mégis újból kifejezésre juttatom azt a régi nézetemet, hogy én, bármennyire is szeretném Önt követni, a nagy, összesítő következtetéseket, különösen az eredetre és a kölcsönhatásokra vonatkozólag, elhamarkodottnak tartom. Nagyon gyakran győződhettem meg arról személyesen, hogy egyetlen váratlan dokumentum, még ha kis kérdésre is vonatkozik, sziklaszilárdnak tartott megállapításokat is egyszerűen fölboríthat. Természetesen legalább annyira sajnálom, mint Ön, hogy nem élünk ugyanabban a városban. És még ha ez szerénytelenség is, úgy képelem, hogy a mi állandó gondolatváltásunkból és civakodásainkból (!) a tudomány is nyerhetne valamit.“ Brăiloiunak ezeket a lényegileg-baráti és a kutatás erkölце szempontjából is megalapozott sorait László Ferenc így kommentálja: „Bartók bármikor kész volt nemcsak arra, hogy nézetéért sikraszálljon, hanem arra is, hogy — a tények nyomására — módosítson rajtuk. Ezeket a tudományos tisztesség diktálta nézetmódosításait azonban ellenfelei olykor az ingatagság, sőt alantas érdekeket kiszolgáló köpönyөгforgatás jeleként pellengéreztek ki. A harmincas években, a fasizmus ideiglenes előretörésének idején, ami óhatatlanul a különféle nacionalizmusok és sovinizmusok kiéleződéséhez vezetett Európa-szerte, különösen veszélyes volt minden olyan — mégoly tudományos természetű — kijelentés is, amely valamely nemzet vagy nemzetiség érzékenységét a legkevésbé is sérthette. A korábbi ilyen természetű kijelentések is új megvilágításba kerültek. Ez irányú keserű tapasztalatairól Bartók *Népdalkutatás és nacionalizmus* című cikkében számolt be. Brăiloiu nem volt gyáva, maga is kész volt alkalomadtán a nyilvánosság előtt vitakozni — nevezetes a Breazullal való, késhegyig menő perlekedése —, de — talán éppen azért, mert tanult Bartók tapasztalataiból — összehasonlító népzenei kutatásokat csak jóval később végzett, csak amikor a nemzetközi népzenei kutatás egységes áramkörébe bekapcsolódva sokkal nagyobb anyagot tudott áttekinteni.“ S a tanulmányiró végső összegezése: „Brăiloiunak valamennyi bíráló szavát tiszta lelkiismerettel fordítottuk magyarra és adtuk itt közre, mint egy olyan barátság és tudományos szövetség sokatmondó dokumentumait, amely a legteljesebb őszinteség és jóhiszeműség jegyében állott s a szókimondás legszentebb szabadságán — sőt kölcsönös köteletségén — alapult, és amelynek nem árthatott meg az, hogy a két tudós adott kérdésekben különböző nézeteket vallott.“

E néhány idézetből is kitetszik: László Ferenc tanulmányköteie korántsem zenei belügy; az alkotó, a tudós ragyogó példájának a felmutatása, amelyhez érdemes évfordulókon innen és túl visszatérni. (*Kriterion Könyvkiadó. Buk., 1980.*)

K. L.

CONSTANTIN ZĂRNESCU: AFORISMELE ŞI TEXTELE LUI BRĂNCUŞI

Brăncuşi nemcsak a XX. századi modern szobrászat egyik irányadó mestere volt, hanem filozófus is. Filozófus: nem a rendszert, iskolát teremtők közül — a görög bölcselőkkel, tanítókkal rokonítható. Constantin Zărnescu úttörő munkát végzett, amikor összegyűjtötte, osztályozta és magyarázta Brăncuşi-nak a művészetéről, az életről mondott aforizmáit, azokat a néhány mondatnyi megállapításait, sarkigazságoknak tűnő ítéleteit, amelyeket a nagy művész kortársai, csodálói, barátai jegyeztek le, és mentettek-öriztek meg az utókor számára. A kötetet bevezető terjedelmes esszében meggyőződen bizonyítja, hogy ezek a röviden megfogalmazott, magvas élet- és erkölcsi elvek, ítéletek a műalkotásokkal együtt születtek, csiszolódtak, és azoktól elválaszthatatlanok. Constantin Zărnescu az aforizmak felől próbálja megközelíteni, megfejteni a brăncuşi-i jelrendszert, a tökéletesség leegyszerűsített formák szimbolikáját. A közös gyökereket keresve, azokat egyszerűen a népi bölcsességben, a román nép lelki alkatának sajátosságában, másrészt a folklór, a népművészet már-már elveszettnek hitt ősi elemeiben véli felfedezni. Constantin Brăncuşi aforizmaínak ismeretében mélyebbre láthatunk a nagy művész érzés- és gondolatvilágába, nyomon követhetjük fejlődésének útját. Akár „egy szellem művészi fejlődésének leírása is lehet ez a könyv“, amelynek főhőse maga a szobrász, aki egy művészeti stílust teremtett újjá, miközben „bölcs ítéletet mondott önmagáról és a világról“.

Constantin Zărnescu egy pillanatra sem bírt szabadulni a brâncuși-i „varázslat” alól. Azok közé tartozik, akik Pheidiasz és Michelangelo mellé helyezik a nagy román szobrászt. Neves Brâncuși-kutatókkal száll vitába, különösen akkor, amikor a Tirgu-Jiuban látható monumentális alkotások egységes szimbólumrendszerének megfejtésére vállalkozik. Okfejtése világos, elvei elfogadhatók, ugyanakkor nem zárva ki az újragondolás, az újabb és újabb magyarázatok lehetőségét sem. Marin Sorescu lírai hangú előszavában a szerző bátorságát méltatja, s azt is tudatosítja bennünk, hogy a Brâncuși-művek ihlető ereje végtelen: „A *Végtelen oszlopot* mossa az eső, de minden évszak után megőrzi makulátlanságát, fényét és határatlanságát. Minél gyakrabban járunk a brâncuși-i titkokhoz, annál inkább világosodnak meg anélkül, hogy valamelyik sarkán megcsorbulnának az alkotások.” A kötetet illusztráló fényképek és reprodukciók Bányai Istvánt, a fiatal kolozsvári fotóművészt dicsérik. (*Scrisul românesc. Craiova, 1980.*)

K. M.

HARGITA KALENDÁRIUM, 1981

A *Hargita* munkatársai ismét egy jól szerkesztett, olvasmányos kiadványt tettek asztalunkra. Hogy miért jó ez a kalendárium? Azért, mert nem akar többet, mint amennyire hivatott, és hivatásának a megye gazdasági, társadalmi, kulturális valóságának bemutatását tartja. Szinte minden mondatával a szülőföldről tapad, azt emeli-tartja ország-világ elé.

A Székelyföld és azon belül Hargita megye iparosításának múltja, jelene és jövője képezi a kalendárium súlypontját. Beke György (*Tatrangi Dávid nyomdokain...*) a múltat vallatva megidézi azokat, akiknek az elmúlt másfél évszázad alatt gondjuk volt a Székelyföld iparosítása: „fontos és nagyon sürgős teendő lenne azért ezen jóra való nép megmentésére gondolni, mit az ipar emelése és a nemesfémek művelésének újbóli megszervezése által lehet csak elérni” (Orbán Balázs); „Székelyföld gazdasági fellendülésével tisztesen és százszorososan kaphatjuk vissza mindazt, amit ebbe a munkába beleyűrünk” (Balogh Edgár). A mai helyzetet felmérő, számadatokkal bizonyító írásban (*Hargita megye szocialista iparosítása*) a jogos büszkeség diktálja a választ; „Hazánk gyors iramú gazdasági, társadalmi fejlődésének cselekvő részesei voltunk és vagyunk mi, Hargita megye dolgozói is. [...] a megye ipara közel 100-szor többet termel, mint 1944-ben.”

De lapozzunk tovább. Hargita megye forradalmi hagyományaiban tallóz Imreh István és Csucsuja István; két, 1848–1849-es, Csíkszeredában megjelenő újság (*Hadi Lap, Csiki Gyutacs*) jelentőségét vázolják fel. Szócs János korabeli okiratok alapján mutatja be a székelység feudalizálódásának tragikus mozzanatait (... *Szabadságukban a többieket is oltalmazzák meg*). Jogismereteink gyarapításáról sem feledkeznek meg a kalendárium. Új rendelkezések a hajtási jogosítvány megszerzéséről, az állattenyésztésről és -nemesítésről, az újra felhasználható anyagok visszanyeréséről és hasznosításáról, ösztöndíjak és más természetű anyagi támogatás juttatásáról a tanulóknak és a főiskolai hallgatóknak, az állami családi pótlék emeléséről, a kisajátítással vagy a törvényben előírt más esetekben fizetésig ellenében állami tulajdonba vett építmények, földterületek és ültetvények felbecsüléséről, a lakásépítésről, a tulajdonosok és a bérlők viszonyáról, a gazdasági-társadalmi vezetőkáderek, a párt- és állami aktivisták személyi tulajdonában lévő értékes javak bejelentési kötelezettségéről, a külföldi kirándulásokról szóló törvények, jogi normák ismertetése emeli a kiadvány gyakorlati hasznosságát. És olvashatunk az energiaválságról, a gazdaságos energiaszükségletéről, a fólia alatti zöldségtermesztésről, a vezetéstudományról, a légszennyeződéssel, az olvasás művészetéről, a dohányzás ártalmairól, a leggyakoribb nyelvbtlanságokról, az észszerű táplálkozásról. A megyében található múzeumokat járhatjuk végig Kolozsi Mártonnal, de sajnáljuk, hogy a székelyudvarhelyi állandó Korunk Galériáról említést sem tesz, pedig Rösler Károly, Ács Ferenc munkái mellett Nagy Imre, Nagy Albert, Fülöp Antal Andor, Makár Alajos, Aurel Ciupe, Incze János, Incze Ferenc alkotásaiban is gyönyörködhettünk volna. A több mint száz művészi alkotás bizonyára megér egy röpke látogatást.

A kalendárium irodalmi anyagának összeállítása sokkal sikerültebb, mint az elmúlt esztendőben. Jelen vannak a megye szülőttei, nemcsak az otthon élők, az eltávozottak is. Salamon Ernő, Józsa Béla, Tompa László, Aprily Lajos, Tamási Aron, Tomcsa Sándor, Tamás Gáspár „megidézése” bizonyítja, hogy a kalendárium szerkesztői jól gazdálkodnak haladó hagyományainkkal. (*Csíkszereda, 1980.*)

K. M.